

УДК 37.035.6-057.884

Прокоп Яна, ст. педагогічного факультету; науковий керівник – к.пед.н, доцент Мельничук Л. Б. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне).

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

***Анотація.** У статті досліджено проблему громадянського виховання молодших школярів. Охарактеризовано громадянські якості учнів початкових класів. Розглянуто пріоритетні форми і методи громадянського виховання у позакласній виховній роботі, проаналізовано їх можливості в контексті досліджуваної проблеми.*

***Ключові слова:** громадянські якості, позакласна робота, молодші школярі, форми і методи громадянського виховання.*

***Анотация.** У статьи исследована проблема гражданского воспитания младших школьников. Охарактеризованы гражданские качества учеников начальных классов. Рассмотрены приоритетные формы и методы гражданского воспитания во внеклассной работе, проанализированы их возможности в контексте исследуемой проблемы.*

***Ключевые слова:** гражданские качества, внеклассная работа, младшие школьники, формы и методы гражданского воспитания.*

***Annotation.** The article is devoted to the problem of the civil education of junior schoolchildren. The civil qualities of primary school pupils are characterized. The priority forms and methods of civil education in extracurricular activities are considered, their potential in the context of the problem under investigation is analyzed.*

***Keywords:** civil qualities, extracurricular activities, junior schoolchildren, the forms and methods of civil education.*

Сучасні тенденції розвитку України як демократичної правової держави актуалізували проблему громадянського виховання особистості у суспільстві. Трагічні події, які супроводжували Україну впродовж 2014 року (революція Гідності, анексія Криму, війна на Сході України) переконливо довели, що саме нове покоління здатне змінити країну. З огляду на сказане вище актуальними є наукове обґрунтування і практичне забезпечення системи громадянського виховання школярів, мета якого – сформувані в учнів комплекс громадянських якостей, глибоке розуміння

ними належності до українського народу, внутрішню потребу й готовність відстоювати її інтереси, реалізувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення Української держави.

Проблему формування громадянськості як провідної риси особистості досліджено П. Волошиним, О. Докукіною, М. Задерихіною, П. Ігнатенком, Л. Канишевською, Н. Косаревою, В. Мазаєм, Л. Мельничук, Л. Пономаренко, В. Поплужним. Проблему громадянських якостей особистості обґрунтовано у працях Л. Бойко, І. Бондаренко, М. Боришевського, Л. Крицької, О. Чуприни.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та педагогічної практики дає підстави для висновку, що формування громадянських якостей в учнів початкових класів – важливе завдання сучасної освіти [1–4].

Метою нашої статті є обґрунтування виховного потенціалу позакласної роботи у контексті формування громадянських якостей молодших школярів. У відповідності до окресленої мети завданнями нашої статті є:

- 1) охарактеризувати громадянські якості молодших школярів;
- 2) окреслити шляхи удосконалення змісту громадянського виховання учнів початкової школи у процесі позакласної діяльності.

Зважаючи на психологічні особливості молодшого шкільного віку неможливо на високому рівні сформувати у молодшого школяра такі громадянські якості, як громадянська самосвідомість, громадянська гідність, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, громадянська совість, громадянська мужність. Однак варто спрямувати виховний процес на формування супутніх якостей громадянськості, які стануть підґрунтям для формування у майбутньому власне громадянських рис особистості. Зокрема, виховання у молодших школярів сміливості є основою для формування громадянської мужності; колективізму – для формування громадянського обов'язку; чесності, правдивості та справедливості – громадянської совісті.

Виходячи з цього, нами було виокремлено таку сукупність громадянських якостей молодших школярів як: патріотизм; гуманність; громадянська активність; дисциплінованість; працелюбність; чесність, правдивість та справедливість; сміливість; колективізм та товариська взаємодопомога. Вони, за нашим висновком, характеризують школяра як громадянина-патріота [1, с. 24].

Початкова школа володіє широкими можливостями щодо громадянського виховання молодих поколінь. Цю проблему покликана вирішувати як система навчальних предметів, так і позакласна діяльність.

Удосконалення змісту громадянського виховання учнів початкової школи у процесі позакласної діяльності мало на меті розв'язання виховних завдань, які передбачали: систематичне інформування учнів про факти громадянської поведінки на прикладах вчинків літературних героїв, з фактів оточуючої дійсності; виховання громадянської активності як провідної

складової громадянськості молодших школярів; моделювання виховних заходів за допомогою традиційних й інтерактивних форм і методів громадянського виховання; спрямування усієї системи позакласної виховної роботи на підвищення рівнів сформованості громадянських якостей молодших школярів [2, с. 160].

Як свідчать результати констатувального експерименту, вихователі групи продовженого дня і вчителі початкової школи у позакласній роботі віддають перевагу пасивно-ознайомлюваним формам діяльності: прогулянкам, екскурсіям, відвідуванням музеїв, виставок тощо. За формою – це масові заходи, в яких втрачається індивідуальна позиція окремого учня, оскільки за таких умов молодший школяр залучається до позакласної роботи як об'єкт педагогічного впливу, а не як суб'єкт особистісної взаємодії. Тому такі заходи не забезпечують суспільно корисного спрямування вільного часу, а, відтак не є дієвим стимулом у формуванні громадянських якостей молодших школярів [3]. Враховуючи це, при впровадженні дослідно-експериментальної технології нами застосовувалися такі форми громадянського виховання, як масові, групові та індивідуальні, що залежало від змісту запланованого заходу, його спрямованості, рівня сформованості громадянської вихованості молодших школярів, їх активності і вміння застосовувати наявні знання на практиці..

Так, готуючись до свят «З бабусиною скрині», «Джерело мого роду», молодші школярі глибше пізнають духовність попередніх поколінь, дізнаються про їхній побут, дозвілля, працю тощо. До того ж система символів, атрибутів народних свят не тільки посилює переживання, спричинені реальною подією, а й відображає тісний взаємозв'язок між світоглядом, національною свідомістю молодшого школяра та його безпосередніми діями, правилами, поведінки в сім'ї, колективі, суспільстві [4, с. 13]. У дітей розвиваються почуття гордості, відповідальності, патріотизму, що допомагає виховати справжнього громадянина.

Як показала практика, надзвичайно цікавим для учнів експериментального класу виявилось таке творче музичне завдання – укладання власних альбомів «Пісні моєї родини». Саме з такого альбому, з розповіді батьків і дідів прищеплюється інтерес до минулого, до історії.

Тематичний брейн-ринг «Моя Україна» мав на меті поглиблювати та узагальнювати знання молодших школярів про минуле України, виховувати їх пізнавальну активність, розвивати патріотичні почуття. Вихователі під час проведення такої форми роботи відзначали зацікавленість учнів, їх високу активність. Оскільки брейн-ринг проходив у формі змагання, молодші школярі мали змогу перевірити свої знання, порівняти свої успіхи з іншими, розвивати ініціативу, взаємодопомогу, чесність і справедливість.

Під час педагогічного спостереження на констатувальному етапі експерименту ми звернули увагу на те, що діти надзвичайно емоційно

відгукуються на політичну ситуацію в Україні, особливо молодші школярі активно обговорюють напружені стосунки між українцями та росіянами. На нашу думку, просто неприпустимим є факт втягнення дітей у так звану «штучно створену» інформаційну війну, яку розпалює російський уряд серед свого населення проти українського народу. З метою формування у молодших школярів почуття національної свідомості, культури міжетнічних стосунків ми запропонували для них наступне завдання: «Намалюйте росіянина і українця, як ви їх уявляєте у побуті». Після виконання завдання проводилася виставка дитячих робіт. Під керівництвом вчителя, психолога та вихователя відбувалося жваве обговорення сюжетів малюнків. Особлива увага зверталася на малюнки дітей, які у яскравих кольорах зображали дружбу і мир між українським і російським народом. На завершення педагоги підводили підсумок з метою усвідомлення дитиною національної спільності, наголошуючи на тому, що всі нації – різні, водночас унікальні і неповторні. Патріотизм – це не лише любов до рідної землі, але й повага до представників інших національностей.

У процесі впровадження інтерактивної технології формування громадянських якостей молодших школярів ми використовували традиційні та інтерактивні методи громадянського виховання школярів.

Бесіда – один з найефективніших методів виховної роботи з метою формування громадянських якостей учнів. Враховуючи це, на початку проведення експериментальної роботи нами спільно з учителем експериментального класу та вихователем було розроблено орієнтовну тематику бесід зазначеного спрямування [5, с. 37]. Бесіди громадянського спрямування сприяли поглибленню знань дітей про історію України, Конституцію нашої держави, звичаї й обряди нашого народу, а також формуванню таких громадянських якостей, як патріотизм, громадянська активність, гуманність, дисциплінованість, працелюбність.

У процесі впровадження експериментальної технології поряд з традиційними (бесіда, розповідь, диспут) нами було застосовано також інтерактивні методи – творчі вправи громадянського спрямування, рольові та імітаційні ігри, драматизації, інтерв'ю, обмін думками, вікторини, коло, тематичні брейн-ринги, захист проекту тощо.

Психологізація виховного процесу в школі, обумовлена новою педагогічною позицією у ставленні до особистості школяра як до суб'єкта життєтворчості, вивела педагогічну практику на рівень нових і простих форм групової діяльності, які дозволяють розвивати в школярів інтерес до людини як такої, сприяють формуванню гідності як риси характеру, позитивної «Я-концепції» [6, с. 244]. З огляду на це, в експериментальних класах започатковувалась одна з таких форм – «Чарівний стілець». У ній поєднується ціннісно-орієнтаційна й ігрова діяльність. На «чарівний стілець» запрошувався один з учасників гри: коли він сідав на стілець,

висвітлювалися і ставали очевидними всі його гідності, переваги, чесноти, проте присутні не могли побачити жодного недоліку, оскільки стілець називався чарівним. Вчитель експериментальних класів пропонував в тиші замислитись і назвати вголос всі добродіє, які висвітлює стілець. Діти називали якості: «розумний, добрий, ніжний, веселий, сміливий...», або вказували на поведінкову характеристику («він завжди допомагає», «в нього можна попросити...»). Означений інтерактивний метод сприяв формуванню таких громадянських якостей молодших школярів, як колективізм, товариська взаємодопомога, гуманність [7].

«Захист проекту» – інтерактивний метод, який дає змогу дитині виявити себе як індивідуальність, яка здатна не лише оцінювати дійсність, але й проектувати в ній певні зміни з метою покращення життя. В проекті-мрії молодший школяр виступає як соціальна особа, яка прагне запропонувати нові рішення окремих життєвих проблем. Тематику проектів в експериментальному класі обдумували педагоги, батьки, діти: «Наша школа через 50 років», «Зовнішній вигляд учителя і школяра в майбутньому столітті», «Україна через століття», «Улюблена іграшка в XXI столітті». Захищали проекти учні як індивідуально, так і мікрогрупами. Практикувався набір ігрових ролей: мрійник-договідач, критик-опонент, спілник, пропагандист, фінансист тощо [7, с. 57].

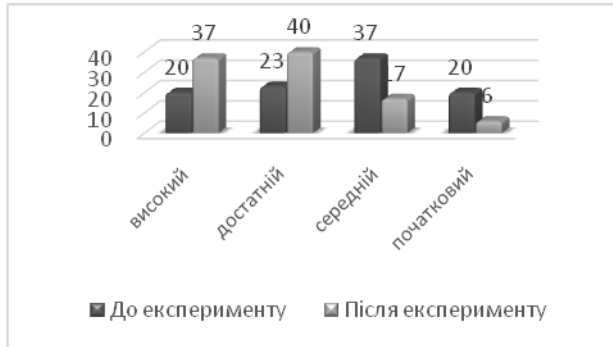
З метою активізації самостійності школярів, розвитку їх пізнавальних та творчих здібностей, в ході позакласних занять вихователь експериментального класу використовував такий інтерактивний прийом, як «Обмін думками», який передбачав висунення та обговорення цікавої й актуальної проблематики. Нами було запропоновано «обмін» із морально-етичних питань, а саме: правила поведінки в класі та школі; реакція на невиконане завдання, пошкодження шкільного майна; покарання за провину.

На підсумковому етапі експерименту з метою перевірки ефективності експериментальної технології було проведено контрольні зрізи серед учнів контрольної та експериментальної груп. Методи діагностики сформованості громадянських якостей молодших школярів були аналогічними, як на констатувальному етапі (педагогічне спостереження, бесіди «За що ти любиш свою Батьківщину», «Якби ти був чарівником, що б ти корисного зробив для своєї країни?»), метод узагальнення незалежних характеристик, аналіз ситуацій за модифікованою методикою Р. В. Павелківа.

З метою підтвердження ефективності експериментальної технології ми провели порівняльний аналіз динаміки рівнів сформованості громадянських якостей учнів контрольної та експериментальної груп (рис. 1.).

З наведених на рис. 1 даних можна зробити висновок, що в учнів експериментальної групи спостерігалася суттєва динаміка підвищення рівнів сформованості громадянських якостей.

Експериментальна група

Контрольна група

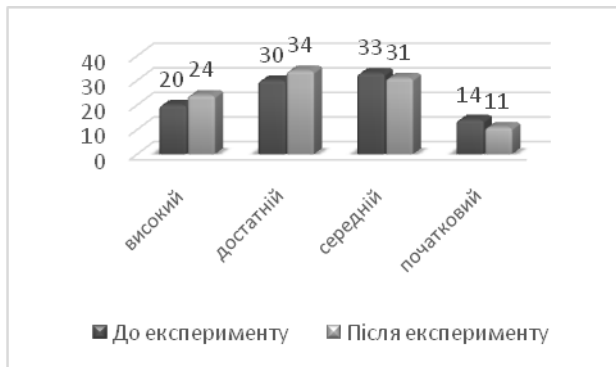

Рис. 1. Динаміка зміни сформованості громадянських якостей учнів експериментальної і контрольної груп до і після формувального експерименту

Зокрема у них на 17 % зросли показники високого і достатнього рівнів сформованості громадянських якостей, відповідно на 20 % зменшилися показники середнього, і на 14 % – початкового рівнів. Щодо учнів контрольних груп, то суттєвих змін у них не відбулося.

Отже, проведені дослідження підтвердили сформульовану гіпотезу, яка полягала у припущенні, що рівень сформованості громадянських якостей молодших школярів значно підвищиться за умов інтегрування елементів громадянського виховання у зміст позакласної роботи початкової школи, впровадження інтерактивних форм і методів, спрямованих на формування громадянської позиції кожного учня.

1. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч.-метод. посіб. / [П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька]. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с. **2.** Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с. **3.** Галіцина Л. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / Л. Галіцина. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. **4.** Юва В. Ю. Формування громадянської культури особистості: навч.-метод. посіб. / В. Ю. Юва, Т. І. Ляуріна. – Кам'янець. – Подільський: Абетка, 2003. – 172 с. **5.** Кобзар Б. С. Виховання громадянськості як інтегральної якості особистості в умовах соціально-реабілітаційного центру / Б. С. Кобзар, Є. П. Постовойтов. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2000. – 225 с. **6.** Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2009. – 650 с. **7.** Момотюк Л. Б. Уроки громадянськості як одна з форм громадянського виховання молодших школярів / Л. Б. Момотюк // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2006. – С. 56–59.